

CALITĂȚI ESTETICE ȘI PARTICULARITĂȚI CONSTRUCTIVE ALE PRIMELOR CĂRȚI TIPĂRITE ÎN MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

NASTAS Viorica
Universitatea Tehnică a Moldovei

Abstract: *The scope of this article is to research first printed books in the first printing typography of Moldova, “ Monastery Three Hierarchs” – romanian teaching book or Cazania lui Varllam 1643, Seven Mysteries (printed in 1644) and the romanian teaching book, Pravila, 1646, prints that was the subject of many studies. The work, proposes, besides aesthetic qualities of these prints, to expose some of their important structural elements, which established and influenced the structural aspect of further editions.*

Cuvinte cheie: *tipar, artă, compoziție, tipărituri, elemente constructive și compoziționale.*

1. INTRODUCERE

Secolul al XVII-lea, reprezintă pentru tiparul moldovenesc, etapa de tranziție de la manuscris la cartea tipărită – de la arta miniaturii la xilogravură, perioadă ce constituie „o ultimă înflorire și scîlipire a miniaturisticii românești” [1], succedată de instaurarea tiparului prin intermediul gravurii.

2. ELEMENTE CONSTRUCTIVE ȘI COMPOZIȚIONALE ALE PRIMELOR CĂRȚI TIPĂRITE ÎN MOLDOVA

Studiile orientate spre subiectele sinonimice cu domeniul tiparului din Moldova, indică clar consecuția lui cu arta de carte prin intermediul arhitectonicii acesteia, cât și a elementelor sale compoziționale.

Cercetările anterioare, referitoare la istoria tiparului moldovenesc, au stabilit că prima tipografie a funcționat la Iași, în secolul al XVII-lea, iar primele ediții identificate sunt trei tipărituri, care au marcat începutul artei tipografice în acest areal: *Carte românească de învățătură* sau *Cazania lui Varlaam* din anul 1643, *Șapte Taine* (tipărită în 1644) și *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești* sau *Pravila* din 1646. Aceste ediții tipărite în Moldova cu sute de ani în urmă, devin sugestive pentru domeniul artei tiparului prin elementele comune ce le caracterizează.

În același timp, constatăm că tiparul, la originile sale a împrumutat forma și structura cărții de la manuscrisele medievale, cercetarea cărora din aspect paleographic, bibliologic și codicologic, a delimitat legătura vizibilă dintre cartea manuscrisă și cea tipărită, prin tehnicile de structurare și elemente de decor.

Inițial, arta tiparului din secolul al XVII-lea, cristalizată în estetica cărții a preluat influența barocului vest-european prin filiera polono-lituanou-ucraineano-bielorusă [2]. Pe de altă parte, arta tipografică moldovenească, la origini, derivă și din arta manuscriselor, prin introducerea elementelor ornamentale în cartea tipărită din picturile și miniaturile manuscriselor medievale, constituite din frontispicii, chenare, decorațiuni litere împodobite cu diferite motive (zoomorfe, florale, etc.).

Remarcabile sunt manuscrisele medievale moldovenesti, precum *Tetraevangheliarul* din 1429 (de **Gavril Uric**), *Evangheliarul de la Humor* din 1473 (de **Nicodim**), *Liturgierul* (1488, de **Ghervasie**), *Tetraevangheliarul* (1493, de **Teodor Mărișescu**), precum și manuscrisele cu miniaturi de **Anastasia Crimca** – *Tetraevangheliarul slavon* (1609), *Liturgierul* (1610) și *Psaltirea* din 1616. Acestea, sunt modele elocvente de compoziție, proporționalitate și claritate a elementelor figurative – elemente proprii culturii estetice a cărții medievale moldovenești.

Tehnicile și metodele de decor ale acestora au marcat structura și compoziția cărților tipărite. Astfel, că procesele de elaborare a cărții manuscrise în Moldova, au dezvoltat elemente constructive și compoziționale ce se regăsesc și în componența cărților tipărite.

Arta tiparului din Moldova secolului XVII, în totalitate este reflectată în arta de carte prin motivele iconografice, uneori figurative, care au atribuit cărții din acea perioadă noțiunea de carte de cult, având forma și conținutul interdependente.

Formatul primelor tipăriri imprimate pe teritoriul Moldovei nu reprezintă un element esențial în cadrul studiilor ce au vizat domeniul artei tiparului și al cărții. Totuși, acest element constructiv, fiind constituentul formei, împreună formează un ansamblu armonios reunind estetica, funcționalitatea și utilitatea cărților vechi tipărite. Sursele bibliografice expun date referitor la formatul *Cazaniei* și al *Carții românești de învățătură de la pravilele împărătești* din 1646, care reprezintă un in folio, și un in quatro, pentru cartea *Șapte Taine*.

În aceste ediții sunt armonios combinate toate elementele: dimensiunea câmpurilor și a compoziției textului prin proporționalitate reciprocă; dimensiunea caracterelor, a inițialelor și a ornamentelor, amplasarea cărora marchează clar începutul textului. Formatul primelor ediții, definește clar concepția organizării spațiului compozițional, determinând punerea în pagină a elementelor textuale, formând în aspect compozițional **zațul** (sau pagina de zaț).

Caracteristic primelor imprimate moldovenești, este zațul aerat, cu câmpuri exterioare late și mai înguste – cele adiacente cotorului. Acest principiu de organizare compozițională armonizează oglinda paginii, atunci când cartea este deschisă.

Unul din elementele structurale și estetice importante al primelor tipăriri din Moldova, ce indică integritatea acestora este **pagina de titlu**. Constatăm că elementele portretisticii, moștenite de la manuscrise persistă și în cartea tipărită din perioada menționată, o particularitate a titlurilor primelor cărți tipărite fiind gravurile executate de gravorul ucrainean *Iliia*, valoroase prin expresivitatea ornării și elementele de portretistică.

Paginile de titlu cu motive arhitecturale și iconografice, exteriorizează valoarea artistică a tipăriturilor. Configurarea titlurilor, prin dispunerea textului tipărit în negru și roșu în „ancandramente pe motive arhitecturale și capiteluri cu cartușe” [3], indică spre o organizare compozițională complexă a paginilor de început, destinată să coordoneze elementele cărții într-un tot unitar.

Exemplificând cu paginile de titlu ale *Cazaniei* din 1643, care pentru două tiraje, are și două titluri deferite, atât ca dispunere a textului în pagini, cât și a ornamentului ce-l încadrează [4], indicăm că textul încadrat în xilogravuri, expune datele bibliografice ale ediției: **denumirea** – *Carte românească de învățătură: Dumenecele preste an și la praznice împărătești și la svânti Mari*; **numele persoanei de patronaj, și editor comercial** [5] – „cu zisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie Voivodul; **numele autorului și al traducătorului** – *din multe scripturi talmăcită din limba slovenească pre limba Romeniască / de Varlaam*; **și locul tipăririi** – *lași: În Tipariul Domnesc. În Mănăstirea a Trei Sfetiteli, 1643.*

Un alt element prezent în domeniul organizării structurale și grafice a cărților vechi din Moldova este pagina cu gravura **stemei Moldovei**. Fiind prezentă în fiecare din primele tipărituri de la Iași, rolul ei nu se limitează doar la cadrul constructiv. Gravura heraldică, apare în ediții în cadre diferite, definind, într-un fel apartenența ediției, marcând în viziunea noastră, o similitudine cu mărcile tipografice europene ale acelei perioade.

Predoslovia – ca parte constructivă, prezentă în primele cărți tipărite în Moldova, este protagonista prefețelor actuale. Atât *Cazania* din 1643, cât și *Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești* din 1646, dețin prefețe care preced textul. *Cazania* de la 1643, începe cu un cuvânt adresat de domnitor poporului pravoslavnic, urmat de cuvântul Mitropolitului către credincioși, *Cuvânt către cetitoriu*.

Predoslovia *Cărții românești de învățătură de la pravilele împărătești*, îl menționează pe Eustratie Logofătul ca autor și pe juristul Miletis Siricios – coautor (ajutor) [4].

Un alt element, prezent în tipăriturile menționate, este **frontispiciul** – reprezentând o compoziție ornamentală, plasată în spațiul superior al paginii [5] caracteristic paginilor de început de capitol. Cele trei cărți, au frontispicii cu compoziții și combinații originale, unele prezentând scene religioase, cu motive iconografice, altele cu elemente ornamentale autohtone sau vegetale, cu motive orientale dar și cu elemente proprii Renașterii.

Referindu-ne la elementele de decor, semnalăm și utilizarea **vinietelor**, drept cadre ornamentale pentru numărul paginii (la *Cazania*), amplasate pe spațiile albe laterale, construite pe o varietate de motive.

Letrinele sau inițialele ornate, nu lipsește din cadrul compozițional al primelor ediții imprimate în Moldova. Aceste elemente întregesc aspectul grafic al edițiilor, împreună cu forma de prezentare a elementelor în pagină, conduc la realizarea unei unități clare și ordonate.

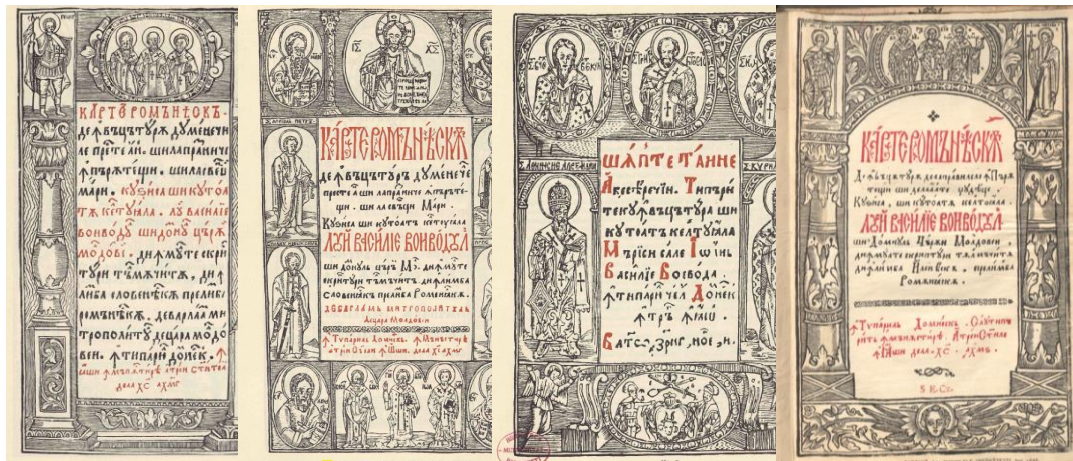
Până la acest context s-a stabilit, că atât în esență cât și în formele de expresie plastică, primele tipărituri moldovenești au aceleași elemente comune. Stilul, tehnica cât și prezentarea grafică a primelor cărți ieșene din secolul al XVII-lea, denotă trăsături comune.

Elementele structurale menționate mai sus, împreună cu frontispiciile, vinietele și literele ornate, prezente în paginile tipăriturilor din Moldova, contribuie la integritatea spațiului compozițional al acestor ediții, iar amplasarea elementelor ilustrative și textuale în cadrul paginilor, respectă unitatea conținutului cu forma grafică de prezentare.

Conchidem, că în aceste ediții persistă stilul de decorare corelat cu subiectul, unitatea imaginii fiind obținută prin armonia elementelor paginii prin dispunerea lor, respectând legile simetriei.

Referindu-ne la calitățile estetice ale cărților tipărite la Iași, constatăm, că cromatică bogată a manuscriselor moldovenești nu este redată de xilogravură, fapt cauzat de posibilitățile limitate ale acestei tehnici, care pe lângă avantajul de a putea fi multiplicată (tirajată) cedează expresivității decorative a miniaturisticii. În cromatică cărților moldovenești din secolul XVII, persistă doar 2 culori – neagră și roșie, cea din urmă predominantă în text, împreună cu decorul ornamental contribuie la organizarea textului în pagină. Astfel, policromia dominantă în manuscrise, nu este preluată de tehnica tiparului în faza de început. În urma celor expuse, putem afirma că de la manuscrisele medievale moldovenești, până la primele cărți tipărite în Moldova, care reflectă realizările tipografiei secolului XVII, structura și elementele-cheie, au rămas practic neschimbate, moștenind de la conceptul manuscriselor unitatea conținutului și a decorului.

3. ILUSTRĂȚII

Foi de titlu, **Cazania lui Varlaam**, 1643

Șapte taine ale bisericii, 1644

Pravila lui Vasile Lupu, 1646

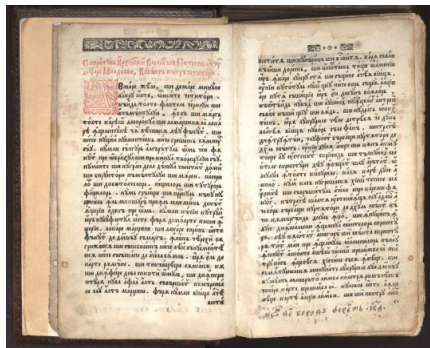
Figura 1: Pagini de titlu ale primelor cărți tipărite în Moldova

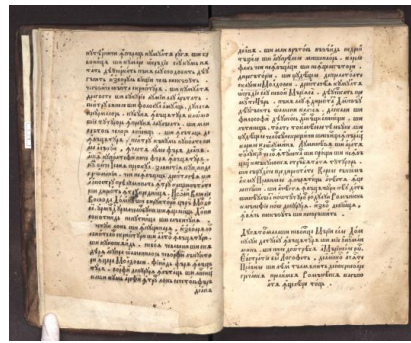
Figura 2: Steme ale Moldovei din primele cărți tipărite în Moldova

Figura 3: Predoslovie, „Cuvânt către cetitorii” de Mitropolitul Varlaam,

Cazania

Pravila lui Vasile Lupu

Figura 4: Pagini de zaț

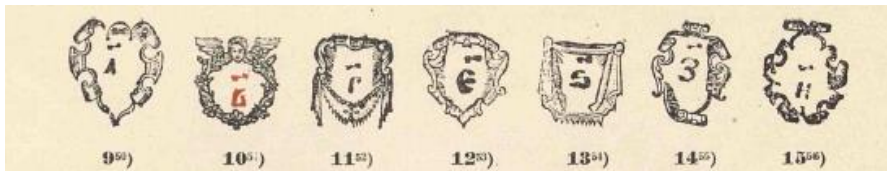

Figura 5: Viniete marginale

4. BIBLIOGRAFIE

- [1] Popescu-Vilcea, G.: *Anastasia Crimca*, Meridiane, București 1927, p. 19.
- [2] Andreescu, Ana: *Arta cărții, (cartea românească în secolele XVI-XVII)*, București, 1997, p. 31.
- [3] Op. Cit. p. 47.
- [4] Manea, Lăcrimioara: *Colecția de carte românească veche a institutului de cercetări eco-muzeale Tulcea. Catalog.*
- [5] Chiriac Vladimir: *Cartea și tiparul în Moldova în secolele XVII-XVIII. Cartea moldovenească*, Chișinău 1977.
- [6] Olteanu Virgil: *Din istoria și arta cărții. Lexicon*, Enciclopedica, 1992.
- [7] Mureșanu, Florea: *Cazania lui Varlaam, 1643-1943. Prezentare în imagini*. Cluj, 1944.